

A főnévi igenév visszaszorulása a moldvai magyar modális szerkezetekben: egy nyelvtörténeti folyamat betetőzése vagy román hatás?

É. Kiss Katalin

1. Bevezetés*

A moldvai magyar nyelvváltozat egyik jellemző mondattani sajátága, hogy az olyan modális igék bővítményeként, melyek esetében a köznyelv főnévi igeneves kifejezést használ, többnyire kötőszó nélküli véges kötőmódú mellékmondatot találunk (*Kellett menjenek; Szeretem varrjak*). A főnévi igeneves kifejezés véges mellékmondatral való felcserélése beleillik a magyar nyelv önálló életében megindult változások sorába, az SOV alapszórendű, fejevégű szintagmákra épülő nyelvtan SVO típusú nyelvtanná való átépülésének folyamatába. Ugyanakkor a főnévi igenév visszaszorulása areális hatásra is bekövetkezhetett; az úgynevezett balkáni kötőmód, azaz, az infinitívust kiszorító, önálló alannyal nem rendelkező kötőmódú mellékmondat évszázadok óta tapasztalt terjedésének újabb állomása is lehet. E tanulmány célja, hogy feltérképezze a redukált, kötőszó nélküli kötőmódú mellékmondatnak a moldvai magyarban való használatát és a jelenség kialakulásának belső és külső mozgatórugóit. A vizsgálat általánosabb tanulsággal

Balogné Bérces Katalin – Nemesi Attila László – Surányi Balázs (szerk.) 2022. *Nyelvelmélet és kontaktológia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 11–34.

* E tanulmány „A moldvai magyar nyelv” ELKH kiemelt kutatási téma pályázat (SA-053/2021) keretében készült. Köszönettel tartozom a témapályázat résztvevőinek, valamint e kötet névtelen lektorainak segítő észrevételeikért. Külön köszönet illeti Istók Györgyöt és Istók Ágneszt a nagyon hasznos anyanyelvi konzultációikért.

is szolgál azzal kapcsolatban, hogy egy külső nyelvi hatás milyen belső feltételek teljesülése esetén vezethet mondattani kölcsönzéshez.

A cikk a következőképpen épül fel: a 2. rész az igeneves alárendelés visszaszorulásának magyar nyelvtörténeti előzményeit ismerteti. A 3. rész azt vizsgálja, milyen kontextusokban váltotta fel a köznyelvi infinitívust a kötőmódú mellékmondat a moldvai magyarban. A 4. rész a kötőmódú alárendelés mondattani sajátságait elemzi. Az 5. rész a moldvai magyarban vizsgált szerkezet esetleges román mintáját írja le, bemutatva a két szerkezet hasonlóságait és különbségeit. A 6. rész azt vizsgálja, hogyan kapcsolódhattak össze egymást erősítve a moldvai magyar kötőmódú alárendelés kialakulásának belső és külső feltételei.

2. Magyar nyelvtörténeti előzmények

Az uráli és az ugor alapnyelvben nagy valószínűséggel nem volt véges alárendelés (Janhunen 1982), ami feltehetőleg összefüggött az uráli és az ugor alapnyelv SOV szórendjével, általánosabban az uráli mondattani szerkezetek fejképző jellegével (É. Kiss 2014a). Az SOV alapszórendet a közelmúltig őrző obi-ugor nyelvekben az intenzív orosz hatást megelőzően lejegyzett szövegekben lényegében csak igeneves alárendelő szerkezeteket találunk (az egyetlen kivétel a *Ki korán kel, [az] aranyat lel* típusú ún. korrelatív szerkezet).

Az igeneves alárendelés a korai ómagyar szövegekben is jóval jelentősebb szerepet játszott, mint a mai magyarban. Mint Károly (1956), majd Dékány (2014) részletesen bemutatta, az ómagyarban többféle igenév volt, mint ma, és a máig használt igenevek is a mainál jóval nagyobb gyakorisággal fordultak elő. Ugyanakkor – a mondattani szerkezetek fejkezdetűvé való átépülésével párhuzamosan – az első írásos nyelvemlékektől kezdve megfigyelhető az igeneves alárendelés visszaszorulása és a kötőszóval vagy vonatkozó névmással bevezetett, idő-, illetve módjeles ígét tartalmazó véges alárendelés térnyerése (Bacsikai Atkari – Dékány 2014; É. Kiss 2014a). Különösen nyilvánvaló ez, ha összevetjük a Biblia egy-egy részletének egymást követő fordításait. Míg például Máté evangéliumának 1416 körüli, Münchener kódex-beli fordítása 486 *-ván/-vén* igeneves beágyazott mondatot tartalmaz, az 1516-os Jordánszky-kódex-beli fordítás már csak 322-t, az 1590-es Károli Biblia pedig csak 286-ot (É. Kiss 2014b: 15). Amilyen arányban csökkent az igeneves határozói mellékmondatok aránya, ugyanolyan arányban nőtt a véges alárendelő mellékmondatoké. A jelzői mellékmondatok esetében a vonatkozó névmással bevezetett mellékmondatok növekvő arányából következtethetünk az igeneves (*anyám sütötte kenyér, kenyeret sütő anyám* típusú) jelzői mellékmondatok arányának csökkenésére.

Máté evangéliuma a Münchener kódexben 225 *ki*-vel, *mi*-vel és *melyik*-kel kezdődő jelzői mellékmondatot tartalmaz, a Jordánszky-kódexben 314-et, a Károli Bibliában pedig 330-at (É. Kiss 2014b: 13).

Egyes főnévi igeneves szerkezetek helyébe véges kötőmódú mellékmondat lépett. A Párhuzamos Bibliaolvasó (<http://parallelbible.nytud.hu/>) segítségével megfigyelhető, mikor váltotta fel az egymást követő fordítások sorában a Münchener kódex egy-egy főnévi igeneves szerkezetét véges alárendelés. Íme néhány példa:

- (1) Máté 3/16:
 - a. **lata** iftènnèc lelket mikent galambat 7 **ipni** oreia (1416, Münchener kódex)¹
 - b. **es lātā** az fzentlelket mikint egg nõftin galambot / **hog** lefzällana / **es** felül ùrea iünne (1541, Sylvester János Uy Testamentū)

- (2) Máté 12/42:
 - a. mert **iot** földn^c vegeřol **halgatni** Salamonnac bõlçefeget
(1416, Münchener kódex)
 - b. mert ew **iewt wolna** ez fewldnek wege hatarijrol **hogij** hallana Salamonnac bewlchefeget (1536, Pesti Gábor Novum Testamentum)

- (3) Máté 13/30:
 - a. dè **haggatoc** monnot **nõni** az aratafíglan (1416, Münchener kódex)
 - b. **Engedgyétec hogy** mind az kettõ neuekedgyéc éggyüt az aratáfíg
(1590, Károli Gáspár Szent Biblia)

- (4) Lukács 15/21:
 - a. ĩmar nē vagog **mèlto hiuattatnō** te fiadnac (1416, Münchener kódex)
 - b. ennek vtānna **milto** nem vágok erre **hog** te fiadnak hiuattaffam.
(1541, Sylvester János Uy Testamentū)

A modális predikátumok máig őrzik főnévi igenévi vonzatukat. A személytelen modálisok, például a *kell* esetében az igeneves bővítménynek önálló alanya van, mely egyeztetést vált ki az igenéven (kivéve, ha a személytelen predikátumnak 'érintett' szerepű dativusi vonzata is van, mely képes kontrollálni az igenév PRO alanyát, vagy ha az igenév alanya általános értelmű PRO_{arb}). Az (5) alatti példa azt is tanúsítja, hogy a *kell* már az ómagyar korban is hangsúlykerülő ige (Komlósy 1989; Szendrői 2004); főmondati fókusz vagy tagadás hiányában úgy

¹ Az ómagyar példákat az Ómagyar korpuszból idézem (<http://omagyarkorpusz.nytud.hu/>).

kerüli el a komment első szótagjára eső főhangsúlyt, hogy maga elé vonzza főnévi igenévi bővítményének igekötőjét:

(5) theuled **el kel mennem** (1490, Virágének)

A *kell* az ó- és középmagyar adatbázisokban nem fordul elő véges bővítménnyel; az első példa a 18. század végéről való:

(6) Úgy **kell, hogy** mikor a' jól meg-ért, jó fajta, 's jó ízű [!] dinnyét megszegjük, **szedjük-ki** a' bélit kalánnal.

(1796, *Gazdaságot Tzélózó Újság*: 264. o.)²

A 19. század közepén véges mellékmondatral bővített *kell* esetén is megjelenik az igekötőemelés:

(7) **Öszve_i kell, hogy t_i ismerkedjenek** (1846, Obernyik Károly: *Nőtelen férj*)

Ugyanakkor a főnévi igeneves bővítmény még mindig túlsúlyban van a kötőmódú mellékmondatához képest. A *Magyar történeti szövegtár* (<http://www.nytud.hu/hhc/>) adatbázisa 81 139 újmagyar kori *kell*-es mondatot tartalmaz, és a szűrőpróbaszerűen kiválasztott példáknek 2/3-ában van a *kell*-nek főnévi igeneves bővítménye. 2318 példában követi a *kell*-t *hogy* kötőszó, és e példák szűk kétharmadában tartozik a *hogy* által bevezetett véges mellékmondat a *kell*-hez. Tehát a *kell* az adatbázisban hozzávetőleg 54 000 esetben vonz főnévi igeneves kifejezést, és mindössze 1500 esetben, az esetek 2,4%-ában vonz kötőmódú mellékmondatot.

Az alannyal és propozícióval bővülő modális igék, például az *akar*, már az ómagyar korban is állhattak nemcsak főnévi igeneves, hanem véges bővítménnyel is, attól függően, hogy a propozíció alanya megegyezett-e a modális ige alanyával. Mint az alábbi, Müncheni kódex-beli példák mutatják, kontrollált alany esetén a bővítmény főnévi igenév (8a,b). Ha a propozíciónak a főige alanyától különböző alanya van, a bővítmény véges kötőmódú mondatként (9) fogalmazódik meg.

² Az újmagyar kori példák forrása a Magyar történeti szövegtár (<http://www.nytud.hu/hhc/>).

- (8) a. Máté 16/24: a ki **akar** ènvtannam **ìoni**
b. Máté 15/32: èhen okèt **èlèrèztènè** nem **akarom**

- (9) Márk 6/25: **Akarom** hamaràn **aggad** nèkem Ianos baptifitanac fèiet eg talhéron

(1416, Müncheni kódex)

Az 1416 körül fordított Müncheni kódexben a kontrollált alanyú főnévi igenév még gyakran személyragot visel – lásd a (8b)-beli *eleresztenem*-et – és, mint a (9)-es példa tanúsítja, a kötőmódú mondat gyakran nincs kötőszóval beágyazva a főige alá. Később a kontrollált alanyú főnévi igenévről eltűnik a személyrag, a kötőmódú bővítmény élén viszont megjelenik a *hogy* kötőszó – amint a (8b) és (9) alatti mondatoknak 1516 körüli Jordánszky-kódex-beli fordításán megfigyelhető:

- (10) a. Máté 15/32: es nem **akarom** hwket èhen el **boczatany**
b. Márk 6/25: Azt **akarom hogy** ezennel **aggyad** ennekem egy talnyeeron Janos baptifitanak hű feyeet.

(1516, Jordánszky-kódex)

Az igeneves és a véges kötőmódú bővítménynek az ómagyar kor végére kialakult, (10a–b)-ben illusztrált megoszlása jellemző a mai magyarra is.

Összefoglalva az elmondottakat: a magyar nyelv történetében az igeneves alárendelés visszaszorulása a véges alárendelés javára az ősmagyar korban kezdődött, napjainkig tartó folyamat. A személytelen modális predikátumokat bővítő személyragos főnévi igeneves kifejezés a köznyelvben még őrzi pozícióit, bár alternatívaként esetében is megjelent a kötőszóval bevezetett véges kötőmódú mellékmondat. Az alanyt is vonzó modálisok, pl. az *akar*, az ómagyar kortól előfordulnak mind főnévi igeneves, mind véges bővítménnyel. A bővítmény igéje kontrollált alany esetén áll igenévi alakban, és önálló alany esetén visel idő-, illetve módjelet és személyragot.³

³ Azaz, a véges mellékmondatban obviáció lép fel – lásd Pintér (2011).

3. A modális predikátumok propozíciós bővítőménye a moldvai magyarban

3.1. Személytelen modálisok

A főnévi igenes alarendelés térvesztése a véges alarendelés javára a moldvai magyarban jóval előrébb tart, mint a magyar köznyelvben.

A személytelen modális predikátumokat, köztük a *kell*-t bővítő személyragos infinitívust Moldvában kiszorította a véges kötőmódú mellékmondat. Az infinitívus helyébe lépő szerkezetek tekintetében nem teljesen egységes a moldvai magyar tájnyelv; a középkorban izolálódott, legarchaikusabb északi dialektust érdemes megkülönböztetni a hozzá hasonlóan mezőségi típusú déli, valamint a 18. században betelepült székelységhez kötődő székelyes változattól. (11) alatt az északi dialektusból, (12) alatt a déli és székelyes változatokból való példákat idézek. Az idézett példák helyesírásában a források helyesírását követem. A *Péntek* jelzetű példák a Péntek János szerkesztette *A moldvai magyar tájnyelv szótárából* valók (Péntek, 2016–2017). A *Tánczos* jelzetű példák forrása a Nyelvtudományi Kutatóközpont *Moldvai magyar nyelvjárási szövegek Tánczos Vilmos gyűjtéséből* elnevezésű adatbázisa (<https://nlp.nytud.hu/csango/>). A *CsK* jelzetű példákat a Nyelvtudományi Kutatóközpont *Csángó* korpuszából (http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/mgtsz_csango.html), illetve a korpusz klézsei és forrófalvi adatközlőivel folytatott konzultációim anyagából idézem. A példák utáni rövidítések a gyűjtés helyére utalnak. A rövidítések feloldását lásd *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I. kötetében.

- (11) a. Kell elmennyek Bákóra (Péntek, Kl)
 b. Még kël vala borotválkozzék (Péntek, Pl)
 c. kellet mennyenek sz imádkozsanäk (Tánczos, Szf)
 d. Kellete lezsík vaj ə fälu. (Tánczos, Szf)
 e. Kellet leík falu ott (Tánczos, Szf)
- (12) a. Valamiket kellett kiábájanak (Tánczos, Np)
 b. Mikor kell valaki elöt monnyam párka vétem meg. (Tánczos, Np)
 c. kellet neki legyen könyve (Tánczos, Bf)
 d. Kellett, hogy szénát hozak a lovaknak (Tánczos, Bf)
 e. Kellet spionál hogy ə jörözze [örizze] meg magát (Tánczos, Bf)
 f. el kéne hogy mënnyek (Péntek, Gf, Sze)
 g. Meg kel vala dögöjön (Péntek, Lk)

A felhasznált adatbázisok északi dialektust képviselő anyagaiban a *kell* mindig kötőszó nélküli, redukált kötőmódú mellékmondat áll, akár deontikus jelentésről van szó (11a–c), akár episztemikus használatról (11d–e). Mint (12d,e,f) mutatja, a déli és a székelyes nyelvjárásban a kötőmódú mellékmondat olykor *hogy* kötőszóval is előfordul. Ugyanakkor forrófalvi és klézsei adatközlőink elutasították a *hogy*-ot tartalmazó változatokat.

A magyar köznyelvben a *kell* igekötő-emelést kiváltó hangsúlykerülő ige. A moldvai magyar északi változatában ez nincs mindig így, amint ezt (11a) és (11b) eltérő szórendje tanúsítja. A déli és a székelyes változatban általános az igekötőemelés – lásd (12f,g). Klézsei és forrófalvi adatközlőink csak az igekötőemeléses változatot használják.

Személyragos főnévi igeneves kifejezéssel bővített *kell* igét a felhasznált moldvai források nem tartalmazzák. Forrófalvi és klézsei adatközlőinkkel teszteltünk személyragos főnévi igeneves példákat, és, mint várható volt, nem fogadták el őket.

A deontikus *lehet* a köznyelvben személyragos főnévi igenévi kifejezéssel (13a), az episztemikus *lehet* pedig kijelentő módú véges mellékmondati bővítémmel áll (13b). Kötőmódú vonzattal csak a buletikus értelmű *nem lehet* fordul elő (13c):

- (13) a. Be lehet mennünk.
- b. Lehet, hogy bemegeyünk.
- c. Nem lehet, hogy holnap essen az eső!

A moldvai magyarban a deontikus és az episztemikus *lehet* is kötőmódú mellékmondatot vonz (l. Benő – Hegedűs 2019). Az északi dialektusban mindig hiányzik a *hogy* (14). A déli és a székelyes példákban olykor előfordul (15b), de klézsei és forrófalvi adatközlőink következetesen elutasították. A *lehet* esetében is csak az északi dialektusban hiányzik olykor az igekötő-emelés (14c).

- (14) a. Lehet legyik lěján. (Péntek, Szf)
 - b. Maga nem lehet bėjőjjen. (Péntek, Pl)
 - c. Hümlübül is lehet mējholjanak. (Péntek, Pl)
- (15) a. El lehet beszillyën. (Péntek, Bf)
 - b. Lehet, hogy igyék, me mējnyugutt. [ihat] (Péntek, Bf)
 - c. akkor oda lehetett nyomja az ujját. (CsK, Ff)
 - d. Ki lehet keljen mind a tizenhét tojás. (CsK, Ff)
 - e. Magik le lehet nyugudjanak. (CsK, Ff)

A köznyelvben a személytelen modális értelmű vagy értékelést kifejező névszói predikátumok akár személyragos főnévi igeneves kifejezéssel, akár (teljes) kötőmódú véges mellékmonddal állhatnak, például:

- (16) a. Muszáj/Fontos bemennünk.
- b. Muszáj/Fontos, hogy bemenjünk.

A moldvai magyarban az ilyen predikátumok is véges, többnyire kötőszó nélküli kötőmódú mellékmonddal bővülnek. Példáink a déli és a székelyes nyelvjárásból valók:

- (17) a. Muszáj még egy pétyikot [‘foltot’] tēgyek a cipőre. (Péntek, Bf)
- b. Nem muszáj lenne, hogy élémongyuk (Péntek, Bf)
- c. Muszáj igyak (Péntek, Do)
- d. jó lenne ezt lássad (CsK, Ff)

A *szabad* csak elvétve fordul elő propozíciós bővítményt vonzó személytelen predikátumként (többnyire csak a *valaki/valami szabad valamitől* vonzatkeretben használják):

- (18) még öt kilógramot sem szabad felemejen esztendeig. (Tánczos, Szi)

Sajátos moldvai modális névszói predikátum az *ura*. A *moldvai magyar tájnyelv szótára* az alábbi jelentéseit adja meg: 1. lehet; -hat, -het; 2. tud, képes valamire. A két jelentés két vonzatstruktúrára utal. ’Lehet’ jelentésben az *ura* a *lehetséges*-hez hasonló személytelen, csak propozíciót vonzó névszói predikátum; ’tud, képes’ jelentésben viszont a *képes*-hez hasonló névszói állítmány, melynek a propozíció mellett alánya is van, és amely 1. és 2. személyben kopula jelenlétét is megkívánja. (Generatív mondattani fogalmakkal: előbbi jelentésében emelő, utóbbi jelentésében alanyi kontrollos predikátum.) A felhasznált adatbázisok példái arra engednek következtetni, hogy az északi dialektusra inkább az első, a déli és székelyes dialektusokra pedig a második jelentés a jellemző. Az alábbi, északi dialektusból való példákban az *ura* egyértelműen személytelen predikátumként, a *lehetséges* megfelelőjeként viselkedik. (19b)-ben a főmondati állítmány múlt idejű, a múlt idő jelét a kopula hordozza. Mint a (19) alatti példák tanúsítják, a *nem ura* jóval gyakoribb, mint az *ura*:

- (19) a. Moszt ura ne csánnyak semmicskét. De csak sának ka [’mert’] nem ura ülyek (Tánczos, Szf)
 b. Azt a mászikat nem ult ura adjam eszkolába. (Péntek, Szf)
 c. Ojankor nem ura beszélj, (Tánczos, Szf)
 d. Sza mej nem ura ién tanácsoljak (Tánczos, Szf)
 e. nem ura mongyam (Tánczos, Kl)
 f. Ién nem ura arasszak. (Tánczos, Kl)
 g. Tük isz nem ura mennyetek. (Péntek, Szf)
 h. nem ura tud meet ilsz [tudd miért élsz] (Tánczos, Kl)
 l. Nem ura lenyellyem, ullyan rossz (Péntek, Pl)
 m. Ura mondzsam madzsaru, ke met szépek sz jok. (Péntek, Ju)
 n. Ura lejik tutukasztul [’tanítóstul’] husz e faluba. (Péntek, Szf)

A (20) alatti északi példák, 3. személyűek lévén, akár a ’lehetséges’, akár a ’képes’ értelmezés szerinti elemzést megengedik (azaz, az *urá*-t elemezhetjük személytelen predikátumként, vagy tulajdoníthatunk neki egy egyes szám 3. személyű rejtett *pro* alanyt):

- (20) a. Ura megmucsissza [megmutassa] mászik ördeg. (Péntek, Szf)
 b. ne lejék ura besánnya [becsinálja ’becsukja’] (Tánczos, Szf)
 c. it menen e viz. Nem ura mennyen keresztüll itt. (Tánczos, Kl)
 d. Nem tiszta dolog, honnyit ura, honnyit ura addzon (Tánczos, Szf)

Néhány északi példában az *ura* kétségtelenül a *képes*-hez hasonló, alannal bíró, többes számba tehető melléknév – lásd (21a–c). (21a) tanúsága szerint ilyen esetben a kötőmódú mellékmondat élén a *hogy* kötőszó is előfordulhatott:

- (21) a. Ura óltam, hagy vedzsek i lovot, de nem akartam. (Péntek, Szf)
 b. ura ultam sánnyak meg három ültüt [’pár cipőt’] i nap (Péntek, Szf)
 c. Maguk az örögből urak csinájjanak ifjut (Péntek, Szf)

A déli és székelyes példáinkban ’képes’ jelentésű és argumentumszerkezetű *urá*-t találunk – lásd (22a–d). (22a,b) ugyan a személytelen elemzést is megengedné, de a kontextus az alanyi kontrollos szerkezetet valószínűsíti. Klézsei és forrófalvi adatközlőink csak az alanyi kontrollos használatot fogadják el, a személytelen *urá*-t elutasítják.

- (22) a. Ked nem ura vegyen egy kaszát (Péntek, Tr)
b. Nem isz ura mēnnyen. [Járni sem tud] (Péntek, Bf)
c. Ők sze nem urák elmēnnyenek. (Péntek, Bf)
d. Nem urák, hod dolgozzanak, mēnnyenek. (Tánczos, Di)

Az alannyal bíró melléknévként használt *ura* ritkán főnévi igenévi kifejezéssel bővül – lásd (23a,b). A személytelen predikátumként használt *ura* esetében főnévi igenévi bővítményt nem találtunk.

- (23) a. Tük_i nem vattak urák PRO_i elmenni (Péntek, K)
b. Ők_i nem urának PRO_i aratni. (Péntek, Bg)

Rubinyi (1901; 1902) tanulmányaiban alanyt is vonzó melléknévi predikátumként írja le az *urá*-t. Az alábbi paradigmát tulajdonítja neki:

- (24) nem uravagyok egyem
nem uravacc egyél
nem ura egyik
nem uravagyunk együnk
nem uravattok egyetek
nem urának egyenek

Az *uravagyok*-nak van összevont *uraok* alakja is. A *nem uravagyunk együnk*, *nem uravattok egyetek* alternatívájaként Rubinyi a *nem ura együnk*, *nem ura egyetek* változatokat is feljegyzi; ezek esetében nyilvánvalóan a személytelen *ura* predikátumról van szó. Az *urának* alaknak (melyre *A moldvai magyar tájnyelv szótára* is idéz példát Borgoványból – l. (23b)) nem transzparens a szerkezete. Nem lehet az *ura vannak* vagy *urák vannak* kifejezések összevont alakja, hiszen 3. személyű melléknévi állítmány mellett nem kell kopula. A paradigma szórendjét tekintve is rendhagyó, a létige *A moldvai magyar tájnyelv szótárának* és a felhasznált adatbázisoknak a példáiban mindig közvetlenül követi a tagadószt (*nem vagyok ura*, *nem vót ura*). A *nem uravagyok* szórendből és az *urának* alakból arra következtethetünk, hogy a Rubinyi által lejegyzett nyelvváltozatban az *ura* inkorporálódott a létigébe, azaz, az *uravagyok* alak és annak teljes paradigmája nem összetett ige-névszói, hanem igei állítmányként viselkedik.

A (24) alatti paradigmát Rubinyi példákkal is illusztrálja (25a,b). Hoz példát a múlt idejű kopulával összeolvadt *urá*-ra is (25c).

- (25) a. Ludesukmonyok, melikekbül **ura vacc** kikotoly csitkukot.
 [Lúdtojások, melyekből képes vagy kikotolj csikókat.]
 (Rubinyi 1902: 143)
- b. ... ha nem **urának** máskint segisik csangókat [ha nem képesek másként segítsék a csángókat]
- c. Nem **uraólt** meghászulyon [megházasadjon]
 (Rubinyi 1902: 146)

A Rubinyi által több mint egy évszázada – feltehetőleg Szabófalván – gyűjtött szerkezetek az általunk használt adatbázisokból és az általunk ismert anyanyelvi beszélőktől nem adatolhatók; mind morfológiai felépítésük, mind szórendjük különbözik a ma ismert változatoktól.

A *lehet, muszáj, jó lenne, szabad, ura* személytelen predikátumokat tartalmazó példák megerősítik a *kell*-lel kapcsolatban fentebb levont következtetést: a moldvai magyar dialektusokból hiányzik a meghatározott számú és személyű saját alannyal bíró személyragos főnévi igenév; helyét az (általában kötőszó nélküli) véges kötőmódú mellékmondat foglalta el. Személyrag nélküli főnévi igenévvvel egyetlen esetben bővíthetők a személytelen predikátumok: amikor a propozíció alanya általános értelmű, nem hangzó PRO_{arb}:

- (26) a. El kell menjünk *pro* a templomba, hogy megmondjuk a päternak, hogy mit kell mondani PRO_{arb}. (Tánczos, Ff)
- b. Le lehet fordítani PRO_{arb} ezt es. (Tánczos, Ff)
- c. Nem lehet elmenni PRO_{arb} halászni. (Péntek, Bf)
- d. Mindenbül ura pálinkát főzni PRO_{arb}. (Péntek, Szf)

A személyragos főnévi igenév egyetlen kontextusban, idiómaként maradt fenn a csángóban: az *ad* ige *enni/inni* bővítménye esetében:

- (27) a. ad ennik [enniek] (Péntek, Bf)
- b. adunk ennyed (Tánczos, Szf)
- c. nincs mit aggyak enned (Tánczos, Lk)
- d. Aggy innyam! (Péntek, Bf)

A szerkezet implicit dativusa (*adj nekik enniük, adunk neked enned*) az *ad* ige vonzata; feltehetőleg szerkezeti újraelemzéssel értelmeződött át a beágyazott mondat alanyává, s váltott ki dativusi alanyként egyeztetést az infinitivuson:

- (28) adj nekem [PRO enni] → adj [nekem ennem] → adj [*pro* ennem]

3.2. Alanyi kontrollos modálisok

Az *ura* melléknév 'képes' jelentésében is általában véges kötőmódú mellékmondat áll, amint ezt a (21), (22) és (25) alatti példák tanúsították. Ez arra utal, hogy a főnévi igeneves kifejezés térvesztése Moldvában nem korlátozódik a személytelen predikátumok kontextusában megjelenő személyragos infinitivusi kifejezésre; az alannal bíró modálisokat bővítő ragtalan infinitivusra is kiterjedt.

A *szeret* ige előfordulhat mind infinitivusi, mind véges mellékmondati bővítménnyel, és az utóbbi esetben nem lép fel obviáció, azaz a főmondati alany koreferens lehet a beágyazott alannal. Így például (29a) kétértelmű: jelentheti akár azt, hogy 'x szeret inni', akár azt, hogy 'x szereti, hogy y iszik'. Az északi dialektusból való példákban szinte csak véges kötőmódú alárendelést találunk (29–30), a déli és székelyes példák viszont körülbelül fele-fele arányban tartalmaznak véges alárendelést és infinitivust (31–32). A *szeret* mindkét esetben tárgyasan ragozódik.

- (29) a. Szereti idzsik. (Péntek, Pl)
b. Szeretem hodzs alodzsam. (Péntek, Pl)
c. Szereti ijan; Szereti, idzsik. (Péntek, Szf)
d. Szeretem varrjak. (Péntek, Szf)
e. Szeressze, hogy igyik. (Péntek, Bl)
f. Szeressze, igyik. (Péntek, Bl)
g. Szereti igyik. (Kl)
- (30) Szereti innyi. (Kl)
- (31) a. Szeretném csitíjak. (Tánczos, Dg)
b. Szeretem, hogy beszéjkek (Péntek, M)
c. Szereti, hogy igyék. Szereti igyék. (Péntek, Bf, Lk)
d. Szereti hogy igyik; szereti igyik (Péntek, Bg)
- (32) a. Szereti innyi. (Péntek, Lk)
b. Alanni szereti. (Péntek, Di)
c. Szereti idni. (Tánczos, Bf)
d. Szereti tanácsolni (Péntek, Gy)
e. Szerette veszekedni akárkivel. (Péntek, O)
f. Szereti idni. (Péntek, Bg)
g. Szeretem alunni. (Péntek, M)

Az *akar* esetében is különbözni látszik a véges és az infinitivusos bővítmények egymáshoz viszonyított aránya az északi dialektusban és a déli és székelyes példánkban. Az északi dialektusban a kötőmódú mellékmondatból bővített példák száma nagyobb – lásd (33–34); a déli és székelyes anyagban az infinitivusos példáké (35–36). Az *akar* intranszitiv ige Moldvában, és egyes szám 3. személyben gyakran *-ik* ragot is kap.

- (33) a. Akart halljan meg [meg akart halni] (Péntek, Szf)
 b. Ű akar igyik, akar idzsik. (Péntek, Szf)
 c. Nem akard dolgozziek. (Péntek, Szf)
- (34) a. Ö akarik inni. (Péntek, Szf)
 b. Hova akarsz menni? (Ju)
- (35) a. valami vádászok ugy akartak, valami vadtyukakat meglöjenek.
 (Péntek, Bf)
 b. Akart lenne egy más somoskai legyen (Tánczos, K)
- (36) a. Ő ugy akarik innyani. (Péntek, Bf)
 b. ez e zember nem akart tanácsolni. (Péntek, Bf)
 c. Nem akartak asztani [száradni] meg e kapcái (Tánczos, K)
 d. Sórén van az ember, ha meg akarik ferdeni. (Péntek, Sze)
 e. Keresztül akarok menni ezend a vizen. (Péntek, O)
 f. Most akaralak szeretni. (Péntek, O)

A *tud*-nak és a *bír*-nak is van 'képes' jelentésű modális használata mind a magyar köznyelvben, mind a moldvai tájnyelvben. A köznyelvben ezek az igék e jelentésükben csak kontrollált alanyú infinitivussal fordulnak elő; infinitivusi bővítményüknek nincs véges kötőmódú alternatívája. Moldvában azonban a modális *tud* állhat kötőmódú bővítménnyel. A *moldvai magyar tájnyelv szótára* csak egy ilyen példát idéz az északi dialektusból (37a), de a példát – *sz*-elés nélkül – forrófalvi adatközlőnk is jónak találta (37b).

- (37) a. Ők nem tuggyák learasszák. (Péntek, Kl)
 b. Ők nem tudják learassák. (Ff)

Ugyanakkor a modális *tud* esetében a főnévi igenévi bővítmény az általánosabb (38). A *bír* igének – adatbázisaink és adatközlőink szerint – egyáltalán nem alakult ki kötőmódú bővítménye (39).

- (38) a. Ién nem tudok iénekelni sziépenn. (Péntek, Bl)
b. Nem iértük, nem tугyuk mondani madzsaraszan. (Péntek, Szf)
- (39) a. Urusságos asszonyok, tudnak urusolni. (Péntek, L)
b. Erüssz ember, amelyik a hátán bírja hordani. (Péntek, Bf)
c. Ha nem bírik avval es aludni, akkor [...] hoz a temetőből kilenc sírról földet (Péntek, K)

A tárgyi kontrollos *hagy* ige esetében mind a kötőmódú mellékmondatra (40), mind az infinitívusszal való bővítésre van példa (41):

- (40) a. Mára [Mama] nem hagy, igyál (Péntek, Szf)
b. Hadd e, mennyen! (Péntek, Szf)
c. Hagy egész nap néked éjje, tiszta szüvel, büntelen (Tánczos, Lk)
d. Éjjel nem hagy aludjál, napval kerget dógozzál! (CsK)

- (41) e hidegvel csipni nem hagynálok (Tánczos, P)

Összefoglalva a fenti empirikus megállapításokat: ahol a magyar köznyelv személyragos főnévi igenevet használna (a személytelen modális predikátumok bővítményeként), ott a moldvai nyelvváltozat véges, többnyire kötőszó nélküli, kötőmódú igét tartalmazó mellékmondattal él. A személytelen predikátumok csak akkor állhatnak infinitívusszal, ha annak nincs meghatározott számú és személyű alanya (tehát személyragja sem), azaz, ha az infinitívus rejtett alanya általános értelmű PRO_{arb}. A modális értelmű alanyi és tárgyi kontrollos igék közül a *szeret*, *akar*, *hagy*, *tud* akár (kötőszó nélküli vagy kötőszós) kötőmódú mellékmondattal, akár főnévi igeneves kifejezéssel bővíthető. Az északi dialektusban gyakoribb – sőt, a *szeret* esetében szinte kizárólagos – a kötőmódú bővítmény.

4. A véges kötőmódú mellékmondat szerkezete

A modális predikátumok vonzatszerkezetének történeti áttekintése azt mutatta, hogy infinitívusi bővítményüknek általában a köznyelvben is kialakult véges alternatívája; azaz, a személytelen predikátumok, valamint a *hagy*, illetve önálló alany esetén a *szeret* és az *akar* a köznyelvben is bővíthetők véges kötőmódú mellékmondattal. Kérdés, hogy azonos szerkezetet képvisel-e a köznyelvi véges kötőmódú mellékmondat és a moldvai magyar nyelvváltozatra jellemző kötőmódú bővítmény. A köznyelvben a modális igék véges mellékmondattát *hogy*

kötőszó vezet be.⁴ Bár a *hogy* kötőszó sokféle kontextusban elmaradhat, az alábbi kötőmódú mellékmondatokra ez nem áll:

- (42) a. Nem kell, *(hogy) János korán keljen.
 b. Nem lehet, *(hogy) az esküvő napján essen az eső!
 c. Szeretném, *(hogy) sikerüljön a vizsga.
 d. Nem akarom, *(hogy) János elkéssen.
 e. Nem hagyom, *(hogy) bántsátok Jánost.

A moldvai magyarban viszont a kötőszó nélküli kötőmódú mellékmondat az általános. A kötőszós változat az északi dialektusban személytelen modálisokkal egyáltalán nem fordul elő, és alanyi kontrollos predikátumokkal is nagyon ritka (21a; 29b; 29e). A déli és székelyes változatokban is a kötőszó nélküli változat a domináns.

A kötőszó nélküli mellékmondat az esetek többségében igével kezdődik. A generatív nyelvelmélet mondatmodelljét feltételezve, az ige egy VP-ben kerül a mondatba, majd egy MoodP projekció fejében kap kötőmódjelet, és ha igemódosító előzi meg, akkor egy PredP fejezőjébe emelkedik a PredP specifikálójában található igemódosító mellé. Ilyen például a (11a), (19l), (20b), (22c), (25c) szerkezete. A beágyazott mondat tagadószót (19a) és fókusz is tartalmazhat (35b), azaz, a MoodP-re vagy PredP-re NegP és FocP is épülhet. Ime (19a) és (35b) beágyazott mondatának szerkezete:

- (43) a. (=19a) Moszt ura [_{NegP} **ne** csánniak_i [_{MoodP} *t_i* [_{VP} *pro t_i* semmicskét]]]
 b. (=35b) Akart lenne [_{FocP} EGY MÁS SOMOSKAI_j legyen_i [_{MoodP} *t_i* [_{VP} *t_j t_i*]]]

A kötőmódú mellékmondat tartalmazhat kvantor jellegű adjungált összetevőt (40c) és topikot is (35a). (Azt feltételezem, hogy a kvantorok, *is*-es kifejezések és szabad határozók öröklik az általuk módosított kifejezésnek a címkéjét, tehát például (40c)-ben a fókuszos szerkezetet módosító *egész nap* kifejezést is FocP dominálja.) Azaz:

- (44) a. (=40c) Hagy [_{FocP} **egész nap** [_{FocP} NÉKED_j éjjek_i *t_i* [_{MoodP} [_{VP} *pro t_i t_j*]]]]]
 b. (=35a) valami vádászok úgy akartak, [_{TopP} **valami vadtyukakat**
 [_{PredP} meg-löjjenek_i [_{MoodP} *t_i* [_{VP} *pro t_i t_j*]]]]]

⁴ A *kell* esetében a *hogy* nélküli kötőmódú bővítmény is egyre általánosabb Magyarországon is; ugyanakkor sokan még transzilvanizmusnak érzik.

Amikor kötőszó is áll a beágyazott mondat élén, akkor a mondat CP réteget is tartalmaz. A kötőmódú alárendelő mellékmondat tehát többnyire igével kezdődő MoodP vagy PredP; ritkán operátor-tartománnyal is bíró NegP, FocP vagy TopP; és olykor alárendelő kötőszós CP. Míg a köznyelvi kötőmódú alárendelő mellékmondat teljes CP, a moldvai tájnyelv kötőmódú bővítménye többnyire operátor-tartomány és CP-réteg nélküli redukált mellékmondat; lényegében inflexióval (módjellel és személyraggal) ellátott igei kifejezés.

További kérdés, hogy mennyire „transzparens” a kötőmódú mellékmondat. A topik- és fókuszemelés mind igeenes, mind véges mellékmondati bővítményből lehetséges a magyarban:

- (45) a. [_{TopP} **Jánossal**_i nem akarom [_{CP} *t_i* hogy megbeszélj az ügyet *t_i*]]
 b. [_{FocP} JÁNOS_{SAL}_i akarom [_{CP} *t_i* hogy megbeszélj az ügyet *t_i*]]

A moldvai nyelvváltozatban is ezt várjuk. Valóban, találunk példát mind topik-emelésre (21c), kvantoremelésre (19g) és fókuszemelésre (20d). Teljes tagmondatból (CP-ből) való kiemeléskor egy közbülső nyomot feltételeznek a CP specifikálójában. Amikor a CP réteg hiányzik, erre nincs szükség:

- (46) a. (=21c) [_{TopP} Maguk [_{TopP} **az örögből**_i [_{AP} urak [_{MoodP} csinájjanak *t_i* ifjut]]]]
 b. (=19g) [_{NegP} **Tük isz**_i [_{NegP} nem [_{AP} ura [_{MoodP} mennyetek *t_i*]]]]
 c. (=20d) [_{FocP} HONNYIT_i [_{AP} ura [_{MoodP} addzson *t_i*]]]]

Az igeikötő a mondat inflexió tartományának része; nem operátor; így azt várjuk, hogy csak lokálisan mozgatható; nem léphet át CP-határt. Valóban, adatbázisaink igeikötőemeléses példáiban – egyetlen kivétellel – nem találunk kötőszót:

- (47) a. (=11b) [_{PredP} **Mög**_i köl vala [_{PredP} *t_i* borotválkozzék]]
 b. (=15c) akkor [_{PredP} **oda** lehetett [_{PredP} *t_i* nyomja az ujját]]

A köznyelvben elsősorban a főnévi igeenes kifejezésből emelhető ki igeikötő a főmondatba; de csak akkor, ha a beágyazott mondat PredP rétege nem épül operátor-projekció (NegP vagy FocP). A FocP és a NegP meggátolja az igeikötő-emelést:

- (48) a. *E_i kell [_{FocP} CSAK EGYSZER [_{PredP} *t_i* olvasni a könyvet]]
 b. *M_e_i kell [_{NegP} **nem** [_{PredP} *t_i* ijednünk]]

Igekötőemelés esetén a moldvai magyar véges beágyazott mondatban sem találunk sem fókuszot, sem tagadószt. Érdekes módon a főmondat igéje előtti tagadószó viszont összefér az igekötő-emeléssel – mind a köznyelvben (49a), mind a moldvai magyarban (49b).

- (49) a. A gyertyák addig égnek, míg **el_i nem** kell **t_i sötétíteni**.
 (1945, Magyar történeti szövegtár [Szép Ernő])
 b. Ténnap he **el ne** kellett lenne **boncsam!**
 [Tegnap el ne kellett volna bontanom!] (Péntek, K)

A fenti szerkezet É. Kiss (2014c) által javasolt elemzésében az igekötő és az ige közé ékelődő tagadószó nem egy NegP projekció feje, hanem az igéhez csatolt adverbium-szerű elem. E szerint (49a) és (49b) – (48b)-vel ellentétben – azért lehetséges, mert bennük az igekötő nem lép át NegP határt.

A magyar köznyelvben az elmúlt száz évben a *kell*, sőt, újabban a *szabad*, az *akar* és a *szeretne* esetében is lehetővé vált az igekötőemelés *hogy* kötőszón keresztül is:

- (50) a. El_i kell, hogy *t_i* menjek.
 b. Be_i szabad, hogy *t_i* menjünk!
 c. Ki_i akarom/szeretném, hogy *t_i* fizessük.

A jelenséget Horger 1934-es könyvében még Erdélyre és Kelet-Magyarországra jellemző nyelvjárásiasságként írta le, és „oláh hatás”-nak tekintette. Ugyanakkor a román hatásnak jóval kitettebb moldvai tájnyelvre ez a szerkezet nem jellemző. A felhasznált moldvai adatbázisok egyetlen ilyen példát tartalmaznak, a fentebb (12f) alatt is idézett (51)-et:

- (51) el kéne hogy mēnnyek (Péntek, Gf, Sze)

Klézsei és forrófalvi adatközlőink csak *hogy* nélküli mellékmondatból fogadják el az igekötő-emelést.

Összefoglalva az infinitívus helyébe lépő véges kötőmódú mellékmondat szerkezetével és kategóriájával kapcsolatban elmondottakat: a moldvai nyelváltozatban a modális predikátumok bővítménye többnyire egy mondatbevezető, tagadás és fókusz nélküli, igével kezdődő redukált mondat, MoodP vagy PredP. Igekötőemelés lényegében csak redukált kötőmódú mellékmondatból lehetséges.

5. Egy román párhuzam

Korábban amellett érveltem (É. Kiss 2009; 2020), hogy a modálisok mellett megjelenő redukált kötőmódú mellékmondat balkáni Sprachbund jelenség: az ún. balkáni kötőmód megjelenése a magyarban. A 7. századi görögben, majd a bolgárban, macedónban, albánban, románban, szerbben, horvátban a főnévi igenév helyét fokozatosan a kötőmódú véges mellékmondat vette át. A kötőmódú mellékmondat rejtett alanya lehet akár a főmondati alannal korreferens PRO, akár tőle független, önálló referenciájú *pro*, amint ezt az (52) alatti román példa illusztrálja:

- (52) Ion_i vrea să plece *PRO_i/pro_j* devreme mâine.
 Ion akar CONJ⁵ elmegy korán holnap
 'Ion holnap korán akar elmenni/azt akarja, hogy holnap korán menjen el.'

A beágyazott kötőmódú mondat kezdődhet a kötőmódú mellékmondatok *ca* kötőszavával, vagy kezdődhet a *să* kötőmódjelölő partikulával, azaz, mind (53a), mind (53b) lehetséges:

- (53) a. Vreau **ca** mâine **să** vină Ion.
 akarom hogy holnap CONJ jön Ion
 'Azt akarom, hogy Ion jöjjön holnap.'
 b. Vreau **să** vină Ion mâine.
 akarom CONJ jön Ion holnap
 'Azt akarom, hogy Ion jöjjön holnap.'

Alanyi kontroll esetén és személytelen emelő igék mellett (azaz, azokban a kontextusokban, ahol a román újlatin testvérnyelvei infinitivust használnak) mindig redukált, *ca* nélküli kötőmódú mellékmondatot találunk. A redukált mellékmondat élén álló kötőmódjel és az ige közé nem ékelődhet testes kifejezés, de az igehez kapcsolódhatnak klitikumok, köztük a tagadószó:

- (54) Vreau [să nu-l mai întâlnesc]
 akarom CONJ nem-öt ismét találkozom
 'Szeretnék nem találkozni vele ismét.'

⁵ A CONJ a conjunctivus rövidítése.

A román és a moldvai magyar redukált kötőmódú mellékmondatok disztribúciója sok tekintetben hasonló, de nem azonos. A moldvai magyarban a redukált kötőmódú mellékmondat személytelen modális predikátumok és alanyi, illetve tárgyi kontrollos modális igék bővítményeként fordul elő – kivéve, ha a mellékmondat alanya általános értelmű PRO_{arb}. A román redukált kötőmódú mellékmondat disztribúciója szélesebb. Egyrészt általános alany esetén is ezt használják (55a), míg a moldvai magyarban ilyen esetben főnévi igenevet találunk (55b):

- (55) a. Trebuie să fii precis.
 kell CONJ lesz.2SG pontos
 'Kell legyél pontos.'
 b. Pontosnak kell lenni.

Másrészt a románban a redukált kötőmódú mellékmondat aspektuális igék mellett is előfordul, sőt, az összetett jövő időben is megjelenik. A moldvai magyar ezekben az esetekben főnévi igenevet használ:

- (56) a. Începem să cântăm.
 kezdünk CONJ énekel.1PL
 b. Kezdünk énekelni.
- (57) a. Obişnuia să cânte.
 szokik CONJ énekel.3SG
 b. Szokott énekelni.

- (58) a. Am/ai/are să plec/pleci/plece.
 bír.1/2/3SG CONJ megy.1/2/3SG
 b. Fogok/fogsz/fog menni.

Belső szerkezetét tekintve a román redukált kötőmódú mellékmondat a magyarhoz hasonlóan változó komplexitású; az (56–58) alatti példákban csupán egy inflexióval ellátott igei kifejezés, míg az (54)-es példában tagadást is tartalmaz. A román szakirodalomban vitatott a *să*-val kezdődő beágyazott mondat kategóriája. Az első elemzésekben (Joseph 1983; Dobrovie-Sorin 1994) a *să* egyszerre mondatbevezető (alárendelő kötőszó) és módjel. Később a MoodP kategória fejeként, kötőmódjelenként elemezték (Motapanyane 1995; Hill – Mišeska-Tomić 2009). Újabban az operátortartomány alatti mondatbevezetőként, az olasz szintaxisból ismert FinP projekció fejeként azonosítják (Hill 2013).

Feltételezésem szerint az *el kell hogy menjek* szerkezet olyan magyar-román kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában alakulhatott ki, akik a *să* partikulát öntudatlanul is egyfajta mondatbevezetőként, az operátortartomány nélküli mondatok Fin fejeként értelmezték, és a *hogy*-ban találták meg a magyar megfelelőjét.

A magyar redukált kötómódú mondatból való igekötőemelésnek nincs mintája a románban. A klitikum-emelés képviselne hasonló jellegű tagmondat-unifikációt; azonban ez a románban nem lehetséges:

(59) *Nu-l_i vreau [să t_i mai întâlnesc]
nem-öt akarom CONJ ismét találkozom

Az igekötőemelés a magyarban eredetileg a redukált főnévi igeneves bővítményt tartalmazó mondatra volt jellemző; megőrzött sajátágként él tovább az igeneves kifejezés véges tagmondatral való felcserélése után is.

6. Belső fejlemény vagy román hatás?

Fentebb amellet érveltem, hogy a főnévi igeneves kifejezésnek véges mellékmondatral való felváltása beleillik a magyar nyelv külön életében végbement változások sorába. Az alapszórend megváltozásával párhuzamosan megindult az uráli típusú igeneves alárendelésnek véges alárendelő mondatokkal való felváltása. Ez a folyamat a főnévi igeneves bővítményeket is érintette. Bár a modális jelentésű igék megtartották főnévi igenévi vonzatukat, véges kötómódú mellékmondati bővítményük is kialakult. Ebben az értelemben az infinitivusnak a moldvai magyar nyelvváltozatban tapasztalt visszaszorulása beleillik a magyar nyelvtörténeti folyamatokba; arra is következtethetnénk, hogy a moldvai magyar tájnyelv előrébb tart e tekintetben, mint a magyar köznyelv. Míg a köznyelvben a kötómódú bővítmény csak alternatíva a főnévi igeneves kifejezés mellett, Moldvában – legalábbis a személytelen modálisok esetében – a véges mellékmondat használata kizárólagossá lett, és a kötómódú mellékmondatral bővíthető modális predikátumok köre is bővült.

Ugyanakkor a kötőszó elhagyása és a beágyazott mondatnak módjeles igei kifejezésre való redukálása nem illik bele a magyar nyelvtörténeti változásokba. E jelenség valószínűleg a balkáni kötómódnak a legkeletibb magyar nyelvváltozatba való begyűrűzése román közvetítéssel. A moldvai magyarok – legalábbis a férfiak – körében már 150 éve is általános volt a kétnyelvűség (Szarvas 1874). A kétnyelvű beszélők a magyar személytelen modális predikátumot bővítő személyragos infinitivust feltehetőleg román másodnyelvük gramma-

tikája szerint értelmezték át. Az 1. és 2. személyű személyragos infinitívus gyakran csak egyetlen hangban különbözik a megfelelő kötőmódú igealaktól. Az előbbinek ugyan dativusban, az utóbbinak pedig nominativusban áll az alanya, rejtett alany esetén azonban ez a különbség eltűnik:

(60) a. Meg kell kérnem.

→ b. Meg kell kérjem.

(61) a. El kell mennünk.

→ b. El kell menjünk

(62) a. El kell mennetek.

→ b. El kell menjetek.

Valószínűnek látszik, hogy ilyen esetekben szorította ki először a balkáni kötőmód az infinitívust. A kötőmódú szerkezetnek a személyragos infinitívusi paradigma további alakjaira való kiterjedését, majd a kontrollált alanyú infinitívus rovására való térnyerését már akár belső folyamatnak, analógiás extenzióknak is tulajdoníthatjuk.

A (60–62) alatt idézett újraelemzést támogathatta, hogy az új szerkezet két lényegi sajátága: a kötőmódú ige és a redukált mondatprojekció külön-külön létezett a magyar modális predikátumok kontextusában. Mint fentebb bemutatuk, a 19. századra a modális predikátumok többsége esetében alternatívaként megjelent a kötőszóval bevezetett véges kötőmódú mondatbővítmény – lásd (63a). Másrészt egyes könnyű igék esetében évszázadok óta adott volt az igekötőemelés számára átjárható, redukált, igével kezdődő főnévi igeneves bővítvány lehetőség (63b). A román minta a (63b) alatti szerkezet PredP terjedelmű beágyazott mondatát összeolvasztotta a (63a) alatti szerkezet beágyazott mondatának kötőmódjával.

(63) a. Kell, hogy elmenjünk.

b. El kell mennünk.

Megfigyeléseinkből a nyelvi kölcsönzés általános feltételeire nézve is következtéseket vonhatunk le. A kétnyelvű környezet valószínűleg szükséges, de semmiképp sem elégséges feltétele annak, hogy egy szerkezet átkerüljön egyik kontaktusnyelvből a másikba. A moldvaihoz hasonló mértékű nyelvi kontaktushatás esetén átvételre akkor kerülhet sor, amikor a változás beleillik az átvevő nyelv történeti folyamataiba – amint erre már Jakobson (1962 [1938]: 241) rámutatott;

amikor az átvett szerkezet beleillik az átvevő nyelv rendszerébe és paradigmatis viszonyba lép annak meglévő mintázataival. A redukált kötómódú mellékmondat átvételét támogatta az igeneves alárendelés, benne az infinitivusi alárendelés visszaszorulása a véges alárendelés javára. Az átvett szerkezet rokon a sztenderd magyar grammatika részét képező kötőszavas kötómódú mellékmondattal – annak redukált változata, és rokon a redukált, az igekötőemelés számára transzparens redukált főnévi igeneves kifejezéssel; annak véges megfelelője.

A balkáni Sprachbund jelenségek a legtöbbet vizsgált nyelvi változások közé tartoznak (lásd például Miklosich 1861; Sandfeld 1930; Schaller 1975; Joseph 1983; Lindstedt 2000; Thomason 2001: 5. fejezet); ugyanakkor a Sprachbund kialakulásának magyarázata máig nyitott kérdés. Vitatott, hogy mi vezetett egyes balkáni nyelvi változások általános elterjedéséhez, és mi magyarázza, hogy e változások során csupán az általános séma, például az infinitivus véges kötómódú mellékmondattal való felváltása terjedt szét, miközben a séma megvalósulása gyakran nyelvenként eltérő módon történt. Az infinitivust kiszorító véges mellékmondatnak a Balkán indo-európai nyelveitől genetikailag és szerkezetileg is különböző magyar nyelvben való megjelenése új szempontot hoz a magyarázatokba. A magyarban és a rokon uráli nyelvekben dokumentálható, hogy az igeneves alárendelés véges alárendeléssel való fokozatos felcserélése az SOV alapszórend SVO-vá válásának következménye. A két folyamat közötti oksági összefüggésre meggyőző magyarázatok is születtek (lásd például Hawkins 2014). Hasonló, SOV→SVO szórendi változás ment végbe a Balkán indo-európai nyelveiben is; e folyamat a balkáni nyelvekben is szerepet játszhatott az infinitivus visszaszorulásában és a véges alárendelés térfoglalásában.

Hivatkozások

- Bacsikai-Atkari, Julia–Dékány, Éva 2014. From non-finite to finite subordination: The history of embedded clauses. In: É. Kiss, Katalin (szerk.): *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax*. Oxford University Press. Oxford. 148–223.
- Benő Attila–Hegedűs Attila 2019. Román hatás és nyelvjárási jelenség párhuzama egy adott szerkezet érvényesülésében: a *hogy* törlése a *lehet* után. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 189–200.

- Dékány Éva 2014. A nem véges alárendelés (az igenevek) története. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 177–238.
- Dobrovie-Sorin, Carmen 1994. *The Syntax of Romanian*. Walter de Gruyter. Berlin.
- É. Kiss Katalin 2009. Nekem el kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kellem menni. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 213–30.
- É. Kiss Katalin 2014a. Az ősmagyar SOV szórendről az ómagyar ’topik–fókusz–V–X*’ szórendig. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1–33.
- É. Kiss Katalin 2014b. Milyen volt az ősmagyar mondat szerkezet? Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- É. Kiss Katalin 2014c. A tagadó és a kérdő mondatok változásai. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 34–52.
- É. Kiss Katalin 2020. A balkáni kötőmód beépülése két magyar nyelvváltozat beszélőinek grammatikájába. In: Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakronia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 69–85.
- Hawkins, John A. 2014. *Cross-linguistic Variation and Efficiency*. Oxford University Press. Oxford.
- Hill, Virginia 2013. The emergence of the Romanian subjunctive. *The Linguistic Review* 30(4): 547–84.
- Hill, Virginia–Mišeska-Tomić, Olga 2009. A typology of subjunctive complements in Balkan languages. *Bucharest Working Papers in Linguistics* IX(1): 197–208.
- Horger Antal 1934. *Magyar nyelvjárások*. Hornyánszky Viktor R.T. Budapest.
- Janhunen, Juha 1982. On the Structure of Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44: 23–42.
- Jakobson, Roman 1962 [1938]. Sur la théorie des affinités phonologiques entre des langues. *Selected Writings*. 1. kötet. Mouton. The Hague. 234–46.
- Joseph, Brian 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Károly Sándor 1956. *Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Komlósy András 1989. Fókuszban az igék. In: Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 171–82.
- Lindstedt, Jouko 2000. Linguistic Balkanization: Contact-induced change by mutual reinforcement. In: Dicky Gilbers, John Nerbonne, and Jos Schaecken (szerk.): *Languages in contact*. Rodopi. Amsterdam és Atlanta. 231–46.
- von Miklosich, Franz 1861. *Die slavischen Elemente in Rumanischen*. Denkschriften der philosophisch-historische Klasse. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. K. Gerolds Sohn. Wien. Commission 20: 1–88.
- Motapanyane, Victoria 1995. *Theoretical Implications of Complementation in Romanian*. Unipress. Padova.
- Pintér Lilla 2011. Obviáció a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 135: 97–106.
- Péntek János (szerk.) 2016–2017. *A moldvai magyar tájnyelv szótára 1-3*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár.
- Rubinyi Mózes 1901. Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához. *Magyar Nyelvőr* 30: 57–65, 109–116, 143–48, 202–8.
- Rubinyi Mózes 1902. Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához. *Magyar Nyelvőr* 31: 1–7, 82–7, 170–82, 227–35.
- Sandfeld, Kristian 1930. *Linguistique balkanique: problèmes et résultats*. Librairie C. Klincksieck. Paris.
- Schaller, Helmut Wilhelm 1975. *Die Balkansprachen: Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Carl Winter. Heidelberg.
- Szarvas Gábor 1874. A moldvai csángó nyelvről. *Magyar Nyelvőr* 3: 1–6, 49–54.
- Szendrői, Kriszta 2004. A stress-driven approach to climbing. In: É. Kiss, Katalin–van Riemsdijk, Henk (szerk.): *Verb clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. John Benjamins. Amsterdam. 205–23.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact*. Edinburgh University Press. Edinburgh.

É. Kiss Katalin

Nyelvtudományi Kutatóközpont

ekiss@nytud.hu